

Toespraak in de Amsterdamse Studentenekkklesia op 6 januari 2013
door Dick Boer

Epifanie - Driekoningen

Voorlezing uit het verhaal over Jezus van Nazaret
Matteüs 2:1-18

Toen Jezus was geboren in Betlehem, land der Joden,
in de dagen van Herodes, de koning,
zie, magiërs uit het Oosten kwamen aan in Jeruzalem,
ze zeiden:

Waar is de koning der Joden
die geboren is?

Want wij hebben zijn ster in het Oosten zien opgaan
en zijn gekomen om ons neer te werpen voor hem.

Toen de koning, Herodes, dat hoorde, was hij geschokt
en heel Jeruzalem met hem.

Hij verzamelde alle hogepriesters en Schriftgeleerden van het volk
en stelde hen de vraag:

Waar wordt de messias geboren?

Zij zeiden hem:

In Betlehem, land der Joden.

Want zo is geschreven door de profeet:

*'En jij Betlehem, land van Juda,
allerminst ben jij de kleinste onder de leiders van Juda
want uit jou zal uitgaan een leidsman
die mijn volk Israël zal weiden.'*

Toen riep Herodes in het verborgene de magiërs
en vroeg hen wat precies de tijd was
waarop de ster was verschenen.

Hij zond hen naar Betlehem en sprak:

Ga, doe precies navraag naar het jongetje.

Als jullie het gevonden hebben, bericht het mij,
dan kom ook ik om mij neer te werpen voor hem.

Zij gaven de koning gehoor
en gingen verder.

En zie, de ster die zij in het Oosten hadden zien opgaan,
ging voor hen uit

totdat hij aankwam en bleef staan
boven de plaats waar het jongetje was.

Toen zij de ster zagen,
verheugden zij zich, zeer grote vreugde.

Zij gingen het huis binnen,
zij zagen het jongetje met Maria, zijn moeder,
zij vielen en wierpen zich neer voor hem.

Zij openden hun schatten en gaven hem geschenken:
goud, wierook en mirre.

En in een droom gewaarschuwd niet terug te buigen naar Herodes,
weken zij uit, langs een andere weg, terug naar hun landstreek.

Toen zij uitgeweken waren,
zie, een bode van JHWH verschijnt in een droom aan Jozef
en zegt:

Ontwaak, neem het jongetje en zijn moeder mee
en vlucht naar Egypte
en blijf daar tot ik het jou zeg.
Want Herodes zal het jongetje zoeken
om het te doen verloren gaan.

Hij ontwaakte,
hij nam het jongetje en zijn moeder mee
en week uit naar Egypte.
En daar was hij tot aan de dood van Herodes
opdat vervuld zou worden
wat gesproken is vanwege JHWH door de profeet:

'Uit Egypte heb ik mijn zoon geroepen.'

Toen Herodes zag
dat hij door de magiërs om de tuin was geleid,
ontstak hij in woede,
hij zond uit en vermoordde alle jongens in Betlehem en in heel de omstreek
van twee jaar en daaronder,
overeenkomstig de precieze tijd
waarover hij bij de magiërs navraag had gedaan.
Toen werd vervuld
wat gesproken is door Jeremia, de profeet:

*'Een stem wordt in Rama gehoord,
groot wenen en klagen.
Rachel, wenend om haar kinderen,
zij wilde niet worden getroost
omdat zij niet meer zijn.'*

Toespraak

Wij kennen het beeld. Driekoningen: drie machtige mannen neergeknield voor een baby, een 'kindeke klein, een kindeke teer'. Het beeld vertedert. Beeld van onschuld in een schuldige wereld. Je zou zeggen: goed dat het evangelie van Matteüs ons dat beeld gunt. Voordat het verhaal begint van de weg van Jezus in die schuldige wereld, een weg die haaks staat op wat in die wereld te doen gebruikelijk is, een weg die leidt langs de nederlaag en toch niet meer uit de geschiedenis weg te denken is, voordat wij het gaan hebben over politiek en maatschappij, over de sociale ongerechtigheid en het protest daartegen, even genieten van de romantiek van de kersttijd - die met Driekoningen wordt afgesloten. Even ons laten vertederen door die onschuld van wat nog maar een kind is. Nóg! Want wij weten natuurlijk dat die onschuld niet blijvend is. Kinderen worden groot, worden zelf schuldig, gaan doen wat in de wereld te doen gebruikelijk is of verzetten zich, met alle gevolgen van dien. Maar dat willen wij nu even niet weten, even wordt die werkelijkheid buiten de deur gehouden, voor wij weer overgaan tot de orde van de dag.

Wie zou ons zo'n moment misgunnen? Moeten wij dan altijd maar worden lastiggevallen met wat soms een litanie dreigt te worden: het verhaal van een verkeerde wereld en het protest daartegen? Altijd maar weer: het schandaal van de armoe en daartégen de optie voor de armen? De theoloog Karl Barth zei ooit: 'Ich möchte ins Kino gehen' (Ik wil naar de bioscoop), toen zijn strijd voor een theologie van verzet tegen een God van berusting hem blijkbaar (even!) te veel werd. En ook ik, verder met de grote Karl niet te vergelijken, verheug mij op de *Tatort* van vanavond.

Het zij ons gegund, de broodnodige ontspanning die het leven dragelijk maakt. Wij moeten daar ook niet moeilijk over doen. Alleen, het heeft met de verhalen van het begin

van het leven van Jezus weinig of niets te maken. Het evangelie zoals ons dat verteld wordt door Markus en Johannes, weet niets van een kindheid van Jezus. Die was blijkbaar voor hen niet relevant. Maar ook Matteüs en Lukas presenteren ons Jezus' kindheid niet om ons attent te maken op het onmiskenbare feit dat hij, mens geworden als wij, een baby is geweest. Niet die baby is interessant. Interessant is dat met de geboorte van Jezus de grote wending in de wereld gekomen is: het oude is voorbijgegaan, zie, het is alles nieuw geworden. Het verhaal van zijn volwassen leven getuigt daarvan. De volwassen Jezus voegt de daad bij het Woord dat is vleesgeworden. Dat wat wij kennen als de kersttijd, vanaf het verhaal van zijn geboorte tot en met Driekoningen, is de tijd waarin alle aandacht wordt gevestigd op dit Grote Nieuws: het begin van een nieuwe jaartelling. Na Christus is de wereld definitief niet meer wat zij geweest is.

Lukas vertelt het als het begin van een tegenbeweging in een uithoek van het Romeins Imperium: 'In de dagen dat er een decreet uitging van keizer Augustus', wordt in Betlehem de bevrijder geboren. Om vervolgens duidelijk te maken dat deze bevrijder allereerst de weg van elke Joodse jongen gaat: besnijdenis, opdracht in de tempel, 'lernen' (de twaalfjarige Jezus in de tempel). Het nieuwe mag niet worden uitgespeeld tegen wat in Thora en Profeten al van oudsher verkondigd wordt.

Matteüs begint met 'het boek van de verwekking van Jezus Messias', dat gaat van Abraham tot Jozef om te eindigen met het verrassende: 'Jakob verwekt Jozef, de man van Maria, uit wie wordt verwekt Jezus die Messias genoemd wordt'. Het is de discontinuïteit van deze wonderbare geboorte die de continuïteit van Israëls bevrijdingsbeweging 'redt'. Zijn 'geboorteverhaal' eindigt met de alleszeggende naamgeving: Jezus, Hebreeuws: Jehosjoe'a (Jozua), dat is: hij die bevrijdt.

Dat deze naam van wereldhistorische betekenis is, is het thema van het verhaal dat daarop onmiddellijk volgt. Het verhaal van de Wijzen uit het Oosten - de gedaanteverandering in Drie Koningen is van later datum en blijft hier buiten beschouwing. Wijzen, in het Grieks *magoi*, magiërs. Zij zijn in dat Oosten, waarmee het Perzische Rijk wordt aangeduid, de experts in het voorspellen van wat er te wachten staat. Zij lezen dat af uit de sterren. De loop van de sterren staat voor de onveranderlijkheid van de loop der dingen. De boodschap luidt: er is geen alternatief. Het is de boodschap die wij nog steeds van de experts te horen krijgen: er is geen alternatief. Dat is naar de zin van de bestaande orde, die er niet aan denken moet dat er wél een alternatief zou zijn, dat haar wijsheid niet het einde van álle wijsheid zijn zou. Het zijn de magiërs van alle tijden (toen de astrologen, nu bijvoorbeeld de economen, de kritische niet te na gesproken) die de heren van alle tijden bedienen met prognoses die nooit verder kijken dan de fatale cirkel van hoogconjunctuur en laagconjunctuur, de onvermijdelijkheid van de crisis waarin het 'systeem' steeds weer belanden zal. Wie erin gelooft, moet eraan geloven.

Israël is deze magie een gruwel. Het is net zo erg als met kinderooffers de goden gunstig stemmen, zoals dat in de wereld rond Israël gepraktiseerd werd (Deuteronomium 18:10). De profeet Maleachi noemt de magiërs in één adem met de onderdrukkers van de dagloner, de weduwe en de wees (Maleachi 3:5). Want ook de magiërs onderdrukken. Zij suggereren de verdrukten dat wat hen overkomt, in de sterren geschreven staat: er is geen ontkomen aan. Israël daarentegen heeft weet van een bevrijding uit de slavernij van dit uitzichtloze fatalisme. Het is geroepen daadkrachtig te geloven dat een andere wereld dan de bestaande mogelijk is. Niet de magiër heeft het voor het zeggen, maar de profeet. En voor de profeet is de toekomst niet de bestending van het noodlot, maar de tijd waarin ongelooflijke dingen te gebeuren staan - als Israël zijn geloof niet opgeeft.

En nu voert Matteüs uitgerekend magiërs op om te verkondigen dat er in Jezus' naam een beweging begint van de volken naar Israël, naar de koning van de Joden. Op die beweging was de hoop van Thora en Profeten gevestigd. In aartsvader Abraham zullen de volken gezegend worden, Israël is het licht van de wereld en de volken zullen dat licht ook zien. Maar magiërs lijken toch bij uitstek ongeschikt om die beweging in te zetten. Hun kijk op de werkelijkheid wordt bepaald door de kringloop van het gesternte, in hun

hemel heerst een regelmaat waar geen verweer tegen is - en zoals het in de hemel is, zo is het ook op aarde. Totdat het wonder geschiedt: er blijken magiërs te bestaan die oog hebben voor de afwijking, die ook in die onbewogen hemel niet ontbreekt. Zij zien een ster die uit de toon valt, zijn eigen weg gaat, zich losmaakt uit het 'systeem', dat in hun wereld nu juist voor het *einde* van alle wijsheid gehouden werd. Deze dissident geworden magiërs komen aan in Jeruzalem. Daar hoeven wij ons weer niet zo over te verbazen. Jeruzalem is (of zou in elk geval moeten zijn) het middelpunt van het verzet tégen het 'systeem': naar Jeruzalem opgaan, is gaan naar de plaats waar Thora en Profeten de dienst uitmaken: de uittocht uit de slavernij. Hier moet het antwoord op hun vraag, waar de geboren koning van de Joden te vinden is, te krijgen zijn. Merkwaaardig trouwens dat zij al weten dat het zijn ster is die zij hebben zien opgaan. Ergens moet het ook in het Oosten bekend zijn dat de afwijking het koningschap betreft, de aard van de heerschappij die het verschil maakt. Matteüs maakt van de benaming gebruik om wat momentaan in Judea voor koning doorgaat, nadrukkelijk *niet* als de 'koning van de Joden' te betitelen. Hij noemt hem: Herodes, de koning. Over de Joden, jazeker. Maar hij zal zich ontpoppen als de heerser die de ware koning van de Joden naar het leven staat.

Koning van de Joden. Het is een term van buitenstaanders. De kijk van de volken op dit vreemde en bevreemdende volk. Met een vreemde en bevreemdende opvatting over koningschap, over staat en recht. De magiërs is het licht opgegaan: deze koning betekent de geboorte van een nieuwe wereld, waarin de laatsten eindelijk de eersten zullen zijn. Voor *déze* koning zijn zij bereid zich 'neer te werpen'.

Herodes, de koning, is nog vertrouwd genoeg met de cultuur van zijn onderdanen om de vraag 'Joods' te stellen: 'Waar wordt de *Messias* geboren?' De *Messias*, dat is de koning van de Joden in de modus van de verwachting dat de bevrijding op komst is, het rijk van vrede en gerechtigheid beginnen gaat. Het antwoord op die vraag wordt goed Joods in de Schrift gezocht - en gevonden bij de profeet Micha. De plaats die daar genoemd wordt, Betlehem, het land van Juda, is niet zozeer aardrijkskundig bedoeld, maar 'theologisch': de *Messias* is te vinden daar waar de minsten zijn - een plek die daarom, profetisch gesproken, juist 'allerminst de kleinste onder de leiders van Juda' is.

Nu zou je denken dat 'heel Jeruzalem' door de komst van de magiërs in beweging raakt. Dat de uitstraling van het Joodse koningschap reikt tot het rijk waar het gesternte alleen maar het noodlot propageert, is op zichzelf immers al een teken dat de dagen van de *Messias* aangebroken moeten zijn. Maar 'heel Jeruzalem' blijkt weliswaar 'geschokt', weet echter met dit gebeuren niets te beginnen. Ook de 'hogepriesters en Schriftgeleerden' leggen de Schrift uit alsof er niets aan de hand is. Zij komen ook niet op het idee dat het niet ongevaarlijk is de plaats waar de *Messias* geboren is, te verraden aan Herodes, de koning over maar niet *ván* de Joden. Troon en altaar werken hier gebroederlijk samen.

Ook Herodes is geschokt, maar weet *wél* wat hem te doen staat. Hij maakt van de magiërs agenten van zijn geheime dienst onder het mom dat ook hij zich voor 'het jongetje' wil neerwerpen. 'Het jongetje' heet de koning van de Joden nu. Dat bedoelt geen vertedering op te roepen: ach gut, zo'n jongetje nog. Het wijst erop hoe de *Messias* in de wereld komt: weerloos als dit 'jongetje'. Zo weerloos is hij uit de geschiedenis niet meer weg te denken.

De magiërs lijken ook weer terug te vallen in hun rol van agenten van de heersende orde. Zij laten zich door Herodes sturen en geven de koning gehoor. Maar de ster die zij hebben zien opgaan, is sterker. Niet Herodes, maar het licht van deze ster brengt de magiërs (en zij verheugen zich met zeer grote vreugde!) naar de plek waar het kind zich bevindt. Daar zien zij het in al zijn weerloosheid, samen met Maria, zijn moeder. Die toevoeging zou nog een extra toespraak waard zijn. Zij heeft, denk ik, te maken met het begin van het evangelie: 'Maria, uit wie verwekt werd Jezus die *Messias* genoemd wordt.' Door het kind met zijn moeder in één adem te noemen, wordt nog eens onderstreept hoe wonderbaarlijk onwaarschijnlijk de geboorte van de *Messias* is. Of dat ook reden genoeg is Maria de hemel in te prijzen, is een ander verhaal.

En dan gebeurt het. De magiërs voltooien hun uittocht uit het 'systeem' met de knieval voor dit kind. Zij krijgen nu ook de trekken van de koningen die naar de belofte van

Thora en Profeten hun schatkisten openen om het ter beschikking te stellen aan deze koning, die de rijkdom zal herverdelen tot er geen armen meer zijn. De weg terug naar Herodes wordt afgesneden. Door een droom die helderziend maakt (zulke dromen bestaan!). De beweging waarin de wijs geworden magiërs betrokken zijn geraakt, is een tegenbeweging, die de macht à la Herodes uit de weg gaat. De magiërs wijken uit naar het land waaruit zij zo verrassend tevoorschijn kwamen, op zoek naar een rijk waarin voor deze macht geen plaats meer is. Zij verdwijnen uit het zicht. Herodes, erop uit deze utopie in de kiem te smoren, is het spoor bijster. Hij weet nu niet wie 'het jongetje' is dat zijn macht dreigt onderuit te halen. De magiërs leken zijn geheime agenten te zijn, zij blijken hem nu om de tuin te hebben geleid. De consequentie is verschrikkelijk. Want dát laat de heersende orde niet op zich zitten. Kan de aanstichter van de tegenbeweging niet stiekem worden gearresteerd en vervolgens uit de weg geruimd, dan moet iedereen eraan die hem zou kunnen zijn. Het evangelie verzwijgt niet dat de komst van de Messias in de wereld gepaard gaat met excessief geweld van de kant van de machthebbers. Wat hen betreft, is er geen compromis mogelijk. Het is: *Christus aut Caesar*, de Messias of de keizer. Weliswaar lukt het niet de Messias al voor hij zijn weg begonnen is, het zwijgen op te leggen. Op het nippertje ontsnapt hij - naar Egypte, het land waar de uittocht uit de slavernij begon en steeds weer beginnen kan. Het verhaal van Jezus is het verhaal van die uittocht: het begin van een bevrijdingsbeweging die niet eerder ophoudt dan wanneer de God van Israël alles in allen zijn zal. Maar het begin geeft te bedenken: het is het verhaal van een overlevende. De vervulling waarnaar wij uitzien, wordt frivool zodra wij vergeten dat op weg daarheen ook het woord van de profeet Jeremia in vervulling ging: een stem wordt in Rama gehoord, groot wenen en klagen. Rachel wenend om haar kinderen, zij wilde niet worden getroost omdat zij niet meer zijn!

Daarop 'amen' zeggen betekent: dit moge het laatste woord niet zijn!